

Varhaisen metallikauden kielellisiä jälkiä Volgan yläjuoksulta itäiselle Suomenlahdelle

Riho Grünthal

Abstract

The article claims that the eastern varieties of southern Finnic languages have maintained certain grammatical traces of the Early Metal Age spread of Western Uralic languages. The evidence drawn from eastern Estonian and Hevaha Ingrian suggests that, besides the assumed southern passage along Daugava valley, a parallel spread took place from Upper Volga towards the eastern part of the Gulf of Finland. Three linguistic features are examined in more detail: the illative suffix *-je* and inflecting past tense negative verb in eastern Estonian, and the plural first person suffix in Hevaha Ingrian. Further evidence is based on Saamic and Mordvinic.

Keywords: Western Uralic, Pre-Finnic, Finnic languages, Early Metal Age.

Avainsanat: itämerensuomalaiset kielet, länsiuralilaiset kielet, esi-itämerensuomi, varhainen metallikausi.

25.1 Johdanto

Itämerensuomalaisen kielialueen kehittyminen ja eriytyminen muista uralilaisten kielten alaryhmistä kiteytyy kysymykseen, miten ja milloin varhainen länsiuralilainen kielimuoto levittäytyi Itämeren alueelle. Viimeisen kokonaisvaltaisen arvion varhaiseen metallikauteen ajoittuvasta kehityksestä on esittänyt Valter Lang (2018; 2020). Hänen pääoletuksensa mukaan jokireitit ja Volgalta Daugava-joelle kulkeva yhteys loivat edellytykset pitkäaikaisten kulttuurikontaktien vyöhykkeelle. Tuolloinen väestö olisi tuonut tullessaan uuden, itäisen kielimuodon Daugavan laaksoa pitkin Itämeren alueelle. Länsiuralilaisen kielimuodon (eli 1900-luvun käsitteistössä suomalais-volgalaisen kantakielen) on arveltu levittäytyneen alueelle pronssikaudella (Grünthal et al. 2021; Häkkinen 2009: 16–30; Kallio 2006; Parpola 2012: 150–162), ei myöhäisellä kivikaudella, kuten 1900-luvulla pitkään arveltiin.

Yksi tuon ajan tärkeimmistä idästä tulevista vaikutusaalloista, tekstiilikeraamikka, ei leviämismuutoksissa tavoita tasaisesti itämerensuomalaisten kielten koko puhuma-aluetta, vaan suuntautuu Volga yläjuoksulta luoteeseen, selvästi eri suuntaan kuin Daugavan juoksua myötäilevä lounainen väylä. Kirvestyypeissä ja keramiikassa näkyvä vaikutusaalto alkaa jo varhaisella pronssikaudella. Tekstiilikeraamikan leviämisen on oletettu tapahtuneen nopeasti toisen vuosituhannen alussa ennen ajanlaskua (La-

Kuva 25.1. Itämerensuomalaisten kielten itä- ja eteläreuna. Kartta L. Huima.

vento 2001; 2019; Lavento & Patrushev 2015.) Pauli Rahkonen (2011; 2021) on osoittanut eräiden uralilaisen sana-aineksen sisältävien nimitystyyppien leviämisen kaakosta luoteeseen mukaillevan tekstiilikeramiikan leviämissuuntaa. Rahkonen (2021: 18–20) on tarkenta-

nut ajatusta rinnakkaisista leviämisreiteistä ja arvioinut, että Volgan yläjuoksulta on kulkenut reitti myös Ilmajärven ja Olhavajoen sekä niiden lähialueiden kautta pohjoiseen itäiselle Suomenlahdelle. Jaakko Häkkinen (2014) on arvioinut, että esi-itämerensuomalaista kielimuotoa olisi puhuttu itäisen Suomenlahden alueella Inkerinmaan ympäristössä pronssikauden lopulla, esisaamelaista muotoa sitä vähän pohjoisempana.

Viimeaikaisessa tutkimuksessa (Lang 2015; 2020: 257) on ehdotettu myös, että saamelaiskielten ja itämerensuomalaisten kielten esimuodot olisivat kulkeutuneet keskisemmän Volgan alueelta eri reittejä länteen ja saamelaiskielten esimuodolla olisi ollut oma pohjoinen reittinsä. Tätä on kuitenkin vaikea perustella, koska sekä itämerensuomalaisten että saamelaiskielten tunnusmerkkiset piirteet kehittyvät vasta koillisen Itämeren alueella ja sen lähiympäristössä. Jos kantasaamea oletetaan puhutun melko etelässä nykyisen Suomen ja Karjalan alueella (Aikio 2012; Häkkinen 2014), on vaikea perustella, miksi esisaamen ja esi-itämerensuomen, kahden länsiuralilaisen kielimuodon erkaantuminen olisi tapahtunut idempänä Volgan seudulla. Toisaalta tiedetään, että saamelaistyyppisiä paikannimiä esiintyy laajalla alueella Luoteis-Venäjällä (Saarikivi 2004), mikä kertoo osaltaan kielellisten vaikutteiden leviämisestä.

Pohjoiseen ja luoteeseen suuntautuva Olhava- ja Laukaaajoen reitti myötäilee historiallisen ajan itämerensuomalaisten kielten levikkialueen itäreunaa. Dokumentoitujen itämerensuomalaisten kielten itäreunuksen muodostavat lounaasta koilliseen eteläviro, (pohjois)viron itämurre, itävatja ja inkeroinen Hevaan murre sekä vepsä (kartta 1). Näistä jokaisessa on piirteitä, joita voi pitää arkaistisina ja joilla on rajallinen levikki itämerensuomessa.

Kartalla esitetyistä kielistä vepsän voidaan olettaa kulkeutuneen varsinkin kahta jokireittiä pitkin: Ojatin vartta itään, Syvärin laaksoa pohjoiseen. Muiden neljän osalta voimme olettaa, että ne sijaitsevat lähellä vanhoja leviämisreittejä ja esi-itämerensuomalaisten kielimuotojen puhuma-alueita.

Eri käsityksissä itämerensuomalaisten kielten varhaishistoriasta lähdetään poikkeuksellisen yksimielisesti eteläviron arkaistisuudesta pohjoisiin viron murteisiin verrattuna ja varhaisesta erkaantumisesta muiden itämerensuomalaisten kielten kehityksestä. Sen puhuma-alue sijaitsee lähimpänä Langin hahmottelemaa lounaisväylää. En kuitenkaan puutu siihen tässä yhteydessä enempää.

25.2 Illatiivi ja taipuva kieltosana viron itämurteessa

Tämän artikkelin kannalta viron murteista erityisen kiinnostava on itäviron murre. Vaikka se luokitellaan pohjoisviron alamurteeksi, virolaisessa dialektologiassa on toistuvasti kiinnitetty huomiota siihen, että useat piirteet yhdistävät Kodaveren vanhan ydinalueen vatjan kieleen (Pajusalu et al. 2009: 148–152; Univere 1996: 11). Kodaveren murteesta tunnetaan paljon sanastoa, joka on ominaista vain sille tai korkeintaan yhdistyy Koillis-Viron Alutagusen ryhmään, mutta eroaa lännemmistä murteista. On oletettu, että keskiaikaisen Novgorodin aikana Peipsijärven itäpuolella suunnilleen samalla vyöhykkeellä kuin itäviro oli sitemmin kadonnut etelävatjalainen ryhmä. Myös Peipsin länsirantaan rajoittuneen muinaisvirolaisen Vaigan maakunnan nimi yhdistyy vatjaan (Grünthal 1997: 113–149, Koivulehto 1997).

Itäviron puhuma-alue tunnetaan historialliselta ajalta, ja sen intensiivisimmät kontaktit ovat olleet keskiviron suuntaan, joka on integroinut itäviroa lähemmäksi pohjoisvirolaisia murteita. Keskiajan kielitilanteen kannalta voidaan kuitenkin olettaa, että itäviro on aikaisemman, Peipsijärven itäpuolella sijainneen itämerensuomalaisen kielialueen läntinen saareke, joka lopulta jäi ainoaksi reliktiksi, kun Oudovan (Gdov) ja Peipsin itäpuoleisella alueella kieli slaavilaistui eikä tiheämpiä asutuksia säilynyt. Oudovan alueen keskivenäläisten murteiden länsiryhmässä on useita muista venäjän murteista erottavia piirteitä, jotka saattavat liittyä itämerensuomalaiseen adstraattiin. Alueen keskiaikaista merkitystä kuvaa suuri, sitemmin tuhoutunut Oudovan linnoitus. Sen rakentamisesta ja vahvistamisesta on kuvauksia 1300- ja 1400-luvulta, mutta toistuvat sotatoimet ovat runnelleet aluetta.

Kieltä koskeva aksiooma on, että se on jatkuvassa muutoksessa. Rakenteellisilla ja sanaston muutoksilla ovat omat lainalaisuutensa, ja ne toimivat eri tavoin. Innovaatioita ja arkaismeja esiintyy kummassakin. Kiinnitän seuraavassa huomiota rakenteellisiin ja kieliopillisiin ominaisuuksiin, joita voi pitää typologian ja levikin perusteella vanhakantaisina jäänteinä itämerensuomessa.

Itävirossa ja erityisesti sen tyypillisimmässä edustajassa, Kodaveren murteessa on kaksi kieliopillista piirrettä, joita voidaan ajatella relikteinä varhaisesta länsiuralilaisesta kielimuodosta. Ne ovat:

1. *-je*-päätteinen illatiivi, esim. *mereje* meri-ILL 'mereen', *keräje* kerä-ILL 'kerään'
Jäänteitä esiintyy myös pohjoisempaa Koillis-Virossa.
2. persoonissa taipuva menneen ajan kieltoverbi *esin* : *esid* : *es* : *esimä* : *esitä* : *esid*
Jäänteitä esiintyy myös etelävirossa, liivissä ja Länsi-Viron saarilla.

Piirteistä ensimmäinen, *-je*-päätteinen illatiivi on itämerensuomalaisissa kielissä fragmentaarinen ja tunnetaan virossakin vain Kodaverestä ja Koillis-Virossa (Pajusalu et al. 2009: 93, 163; Viikberg 2020: 100–113), jossa se on esiintynyt etenkin vanhassa mitallisessa kansanrunoudessa runometriikan ja rytmin takia. Viron murteiden ja itämerensuomalaisten kielten laajalevikkisen illatiivin (< *-sen) on katsottu palautuvan inessiivin ja elatiivin kanssa samaan *s*-tunnuksisten sisäpaikallissijojen sarjaan, joka esiintyy myös saamessa, mordvassa ja marissa. Viron ja liivin nominatiivituksessa on yleinen kaksitavuisten sanojen yksikössä usein ns. päätteetön, lyhentymällä kehittynyt illatiivi (liivin *mierrō* 'mereen', *tubbō* 'tupaan' viron *merre*, *tuppa*), mutta *s*-aines on säännöllinen monikossa ja sen sisältävät analogiset muodot tavallisia yksikössäkin.

Liivissä esiintyy silti yksi sana, *kuod* 'koti', jolla on päätteettömän geminoituvan illatiivin *kuoddō* 'kotiin' rinnalla päätteellinen variantti *kuodāj*. Kettunen (1938: 172) rekonstruoii sen epäroiden **kodaje* ja arvelee palautuvan *s*-illatiivista kehittyneeseen yleisitämerensuomalaiseen **kotahen*-muotoon. Liivin *kuodāj*-muodon tarkempi rekonstruktio on kuitenkin **kota-jen* koti-ILL 'kotiin', ja se sisältää yksittäisenä leksikaalisena jäänteenä saman päätteineksen kuin itävirossa tunnetut reliktimäiset muo-

dot. Vaikka *s*-tunnuksinen illatiivi on epäilemättä ollut vallitseva ja sen taivutusparadigmat säännöllisiä, yksittäiset sanat toisinaan poikkeavat säännöstä, kuten liivin *kuod*. Tavallisesti epäproduktiivisia muotoja löytyy pronomineista, adpositioista ja adverbista.

Itä- ja koillisviron sekä liivin rudimentaarisella **-jen*-illatiivilla on produktiivinen vastine saamessa. Pohjoissaamassa kantasaamen **-jen*-päätteinen illatiivi (< **-jen*) on syrjäyttänyt *s*-tunnuksisen illatiivin: *goahká-i* kota-ILL'kootaan', *varrii* veri.ILL'vereen'. Saman elementin on oletettu esiintyvän myös nyky-suomen adverbissa *ali*, *halki*, *läpi*, *ohi*, *poikki*, *yli* jne. (Korhonen 1981: 217–220; Sammallahti 1998: 66).

Itämerensuomessa **-jen*-päätteen jäljet ovat yksittäisiä jäänteitä, ja saamessakin sen oletetaan olleen marginaalisempi kuin pohjoissaamen nykyisen taivutusjärjestelmän perusteella voisi päätellä. Levikin valossa näyttää siltä, että se on ollut funktionaalisesti rajattu tulosija itäisen itämerensuomen ja saamen alueella. On kyseenalaista, onko se toiminut samalla tavalla jonkin kategorian tunnusmerkkisenä affiksina samalla tavalla kuin produktiiviset morfeemit toimivat. Se on kuitenkin ilmeinen länsiuralin leviämiseen liittyvä, varhaisen metallikauden aikainen jäännös.

Toinen tarkasteltava piirre, menneen ajan (imperfektin) taipuva kieltoverbi itäviron Kodaveren murteessa on virolaisen dialektologian ja muiden itämerensuomalaisien kielten kannalta kolmesta syystä poikkeava ja arkaistinen. Täyden paradigman muodostava menneen ajan kieltoverbilausekkeen erikoisuutta havainnollistaa morfeemirajoin merkitty rakenteellinen glossaus:

Lehmä-d talve-l eš-i-d lüpsä. (Univere 1996: 217)
 lehmä-PL talvi-ADE NEG.PST-IMPF-3PL milk.CNG
 'Lehmät eivät lypsäneet talvella.'

Sen jäännös esiintyy myös etelävirossa (*es*) ja liivissä (*iz*), mutta taipumattomana. Toisin kuin kaikissa muissa itämerensuomalaisissa varianteissa, (i) Kodaveressä esiintyy kaikissa persoonissa taipuva menneen ajan kieltoverbi, minkä vaikutuksesta koko kieltoauseke on rakenteeltaan poikkeava ja arkaistinen. Toisin kuin itämerensuomessa yleensä, (ii) menneen ajan kielto muodon yhteydessä esiintyvä verbi ei ole partisiippi muotoinen (suomi *ei-vät lypsä-neet*), vaan sillä on samanlainen affiksiton konnegatiivimuoto kuin preesensissä (suomi *ei-vät lypsä*). Näin on myös liivissä (Metslang et al. 2015) ja etelävirossa, mutta ei (pohjois)virossa, vatjassa, suomessa, karjalassa tai vepsässä. Toisin kuin viro murteissa yleensä, (iii) kieltosana taipuu persoonissa. Preesensissä persoonissa taipuva kieltoverbi esiintyy samalla alueella, myös osassa Viron koillisrannikkoa (Pajusalu et al. 2009: 114; Viikberg 2020: 293–298), samoin useimmissa muissa itämerensuomalaisissa kielimuodoissa.

Itämerensuomalaisesta perspektiivistä taivutusparadigma on poikkeava mutta sille löytyy suoria vertailukohteita itäisemmistä suomalais-ugrilaisista kielistä, lähes identtisenä mordvassa. Taulukoiden (25.1–2) keskimäinen, lingvistiikassa laajalti käytetty morfologinen glossaus eli taivutusmuotojen koodaaminen lyhenteiden avulla osoittaa itäviron ja ersämordvan rakenteen samankaltaisuuden.

SG1	SG2	SG3	PL1	PL2	PL3
<i>es-i-n jätä</i>	<i>es-i-t tee</i>	<i>es anna</i>	<i>es-i-mä julge</i>	<i>es-i-tä taha</i>	<i>es-i-d usu</i>
NEG.PST-PST-1SG jättää.CNG	NEG.PST-PST-2SG tehdä.CNG	NEG.PST.3SG antaa. CNG	NEG.PST-PST-1PL uskaltaa.CNG	NEG.PST-PST-2PL tahtoa.CNG	NEG.PST-PST-3PL jättää.CNG
'en jättänyt'	'et tehnyt'	'ei antanut'	'emme uskalta- neet'	'ette tahtoneet'	'eivät uskoneet'

Taulukko 25.1. Menneen ajan kieltoverbin taivutus itäviron Kodaveren murteessa (Pajusalu et al. 2009: 114, 151). Lyhenteet: CNG = konnegatiivi, NEG = negaatio, PL = monikko, PST = mennyt aika (preteriti), SG = yksikkö.

SG1	SG2	SG3	PL1	PL2	PL3
<i>ež-i-ń pid'e</i>	<i>ež-i-t' pid'e</i>	<i>ež pid'e</i>	<i>ež-i-ńek pid'e</i>	<i>ež-i-d'e pid'e</i>	<i>ež-t' pid'e</i>
NEG.PST-PST-1SG keittää.CNG	NEG.PST-PST-2SG keittää.CNG	NEG.PST-3SG keit- tää.CNG	NEG.PST-PST-1PL keittää.CNG	NEG.PST-PST-2PL keittää.CNG	NEG.PST-3PL keit- tää.CNG
'en keittänyt'	'et keittänyt'	'ei keittänyt'	'emme keittäneet'	'ette keittäneet'	'eivät keittäneet'

Taulukko 25.2. Menneen ajan kieltoverbin taivutus ersämordvassa (ÈK 187).

Vastaavan palataalisen sibilantin *ʃ sisältävä menneen ajan kieltoverbi löytyy laajalta alueelta useista uralilaisista kielistä saamesta samojediin (Honti 1997: 171–173, 247; Korhonen 1973). Saamessa menneessä ajassa taipuva kieltoverbi esiintyy vain ruotsinsaamelaisissa varieteeteissa ja edellyttää hiukan toisenlaista, nasaalin sisältävää affiksin rekonstruktiota *ʃs (Korhonen 1981: 266–267).

Vaikka useissa uralilaisissa kielissä esiintyy vastaavanlainen menneen ajan kieltoverbi, itäviron ja mordvan samankaltaisuus on osoitus historiallisesta läheisyydestä ja yhteisen, varhaisen kielimuodon leviämisestä länteen. Myös ruotsinsaamelaisissa kielissä äänneasultaan hiukan eroava, mutta muuten vastaava ilmiö selittyy länsiuralilaisen kielimuodon leviämisenä länteen. Eteläsaamen esimuotojen levittäytymisen Pohjanlahden länsipuolelle on hiljattain katsottu tapahtuneen erikseen pohjoisemmas suuntautuneesta esisaamelaisesta diffuusiosta (Piha 2018; Piha & Häkkinen 2020).

Jos lähtökohdaksi otetaan kielellisten ilmiöiden diffuusio ja leviäminen migraation mukana, itä- ja etelävirosta voi löytyä myös muita lähempää tarkastelua ansaitsevia piirteitä. Muihin itämerensuomalaisiin kieliin (ja viron murteisiin) verrattuna vanhakantainen piirre on esimerkiksi *t:n* heikkoasteisen vastineen säilyminen itävirossa *d:n* kaltaisena, siis *t*:hen rinnastuvana klusiilina astevaihtelun alaisissa sanoissa, kuten *jöödan* 'joudan; ehdin' ja *mesi* : *medega* 'mesi : medellä'. Kirjavirossa vastaavissa taivutusmuodoissa näkyy *t:n* vaihtelu kadon kanssa: *jōuan* ja *mesi* : *meega*. Myös kaikissa muissa lähimmissä kielimuodoissa esiintyy sama suhde *t* : *ø* lukuun ottamatta liiviä, jossa äänne- ja muotorakenne on kehittynyt paljolti eri suuntaan kuin viron ja suomen murteissa, vatjassa, inkeroisessa ja karjalassa. Tässä Kodaveren murteen astevaihtelu ei vastaa pitkälle kehittyntä lauvvaihtelua, vaan muistuttaa vepsää, jossa astevaihtelua ei esiinny.

25.3 Monikon ensimmäisen persoonan pääte Hevaan inkeroisessa

Kartassa 25.1 mainituista itämerensuomen itä- ja kaakkoisrajan dokumentoiduista kielimuodoista Inkerinmaan kaksi itäisintä varianttia, Hevaan inkeroisen ja itävatja ovat säilyttäneet joitakin arkaismeja. Kumpaankin kielimuotoon viitataan melko harvoin, koska läntisemmät inkeroisen ja vatjan varieteetit säilyivät pitempään ja ovat olleet kenttätutkimuksen kohteena vielä hiljattain.

Muihin itämerensuomalaisiin kieliin verrattuna vanhakantainen muoto on esimerkiksi Hevaan inkeroisessa säilynyt *-len*-päätteinen allatiivi, johon kaikkien itämerensuomalaisten kielten allatiivi palautuu (Laanest 1982: 165; Lehtinen 2007: 121–122). Reliktinä se tunnetaan myös savolaismurteista ja Värmlannin metsäsavolaismurteissa Hevaan inkeroisen tavoin säännöllisesti säilyneenä. Kyseessä ei tämän takia ole samanlainen, suppealevikkinen arkaismi kuin viron itämurteiden kaksi piirrettä edellä, vaan itämerensuomalaisten kielten erilliskehityksen aikana syntynyt allatiivin **-len*-aineksen variointi melko hiljattain yleistyneen kadon ja satunnaisen säilymisen välillä.

Vastaava, alueellisesti suppea piirre on vanhan sananloppuisen klusiilin **-k* säilyminen useissa keskeisissä muotokategorioissa: ensimmäisessä infinitiivissä, yksikön toisen persoonan imperatiivissa

sekä konnegatiivimuodossa eli kieltosanan yhteydessä esiintyvässä muodossa. Systemaattisesti se on säilynyt samoin Hevaan inkeroisessa ja itävatjassa (Laanest 1982: 125). Piirre on aiemmin kuulunut kantasuomeen ja säilynyt fragmentaarisesti savolais- ja päijäthämäläisissä murteissa, esim. *ei soa(m) männäk; ne on nin paenavija kantuak* (T. Itkonen 1965: 200–208; Lyytikäinen et al. 2013: 409–411).

Edelliset kaksi piirrettä osoittautuvat sellaisiksi, joiden on syytä olettaa olleen olemassa eri puolille Suomenlahden ympäristöä levinneessä kantasuomessa ja kadonneen useimmista nykyään tunnetuista kielimuodoista. Nykysuomessa rajageminaatio eli sanarajalle esiintyvä kahdennus on laajalevikkoinen ilmiö ja peräisin juuri sananloppuisten konsonanttien katoamisesta (Hakulinen et al. 2004: 66–67; Lehtinen 2007: 132–134). Seuraavaa piirrettä voidaan sen sijaan pitää paikallisena arkaismina.

3. Monikon 1. persoonan pääte *-man/-män*

Inkeroisen Hevaan murteessa esiintyy muusta itämerensuomesta poikkeava piirre, monikon ensimmäisen persoonan pääte *-man/-män*, esimerkiksi lauseessa *i vot möö **mänimän*** 'Ja niin me menimme.' (LL 155) Itävatjassa on arkaistinen klusiililoppuinen pääte *-mmag*, esimerkiksi *jo müü koiraa **kutsummag kottoo*** 'Me kutsumme koiraa kotiin.' (LL 181) Sen osalta on kuitenkin mahdollista, että kyseessä on rinnakkainen arkaismi tai sitten monikon ensimmäisen persoonan pääte on yksi niistä kategorioista, joihin sananloppuinen **-k* on sekundaaristi levinnyt, kuten Laanest (1982: 155) on ounastellut.

Inkeroisessa kyseessä ei ole sekundaari muoto vaan paikallinen arkaismi, johon rinnastuu lounais-hämäläisissä murteissa esiintynyt monikon toisen persoonan pääte *-ten*: *tulitten* 'te tulitte'. Monikon ensimmäisen persoonan pääteaines tunnetaan Hevaan inkeroisen lisäksi vain Keski-Skandinavian metsäsavolaisilta, esim. *elämmön* 'me elämme', *juoksemmon* 'me juoksemme' (Laanest 1982: 153).

Selitys kieliopillisen päätteen historialle löytyy saamesta, jossa yksikön ja monikon lisäksi esiintyy kolmas numeruskategoria duaali eli kaksikko. Kantasaameen ja saamen perusteella länsiuraliin voidaan rekonstruoida suffiksaalinen duaali, joka on ollut osa verbien taivutusparadigmaa. Preteritin taivutusparadigmaa on pidetty arkaistisimpana (Korhonen 1981: 285), ja juuri menneen ajan rekonstruoidut, varhaiskantasuomen muodot **mene-j-men* 'me (kaksi) menimme', **mene-j-ten* 'te (kaksi) menitte' osoittavat Hevaan inkeroisessa ja satunnaisesti suomen murteissa esiintyvän päätteen alkuperän. Kyseessä ei siis alkujaan ole monikon pääte, vaan duaalin tunnus, kuten jo Erkki Itkonen osoitti (E. Itkonen 1955: 167). Inarinsaamen perusteella hän rekonstruoi päätteet **-män* ja **-Dän*, jotka ovat vokaaliltaan lähempänä itämerensuomessa esiintyviä yksittäisiä jäänteitä. Koska itämerensuomessa duaali katosi taivutuskategoriana, myös yksittäiset duaalin päätteet katosivat tai mukautuivat osaksi muuta paradigmaa. Vastaavasti possessiivisuffiksien eli omistusliitteiden historiassa on merkkejä samanlaisesta kehityksestä (E. Itkonen 1955, 1961: 78–81).

25.4 Päätelmiä

Yksittäisiä kielen piirteitä näin arvioitaessa ydinkysymys on, miksi niitä voi pitää jäänteinä varhaisesta kielimuodosta eikä rinnakkaiskehityksenä tai sattumalta kehittyneinä. Oletus yhteisestä itämerensuomalaisesta kantakielestä, kantasuomesta, on usean tutkijapolven punnitsema ja perusteleva. Yhteinen sanasto ja kieliopillinen perusrakenne sisältävät niin paljon yhdistäviä tekijöitä, että niiden perusteella voidaan tehdä pitkällekin meneviä oletuksia kielialueen kehityksestä ja suppeahkosta lähtöalueesta. Vaikka merkittävä osa yhdistävistä kielellisistä piirteistä juontuu kielimuotojen yhteisestä taustasta, kieli kuitenkin muuttuu jatkuvasti, samoin kunkin kielen tunnuspiirteet ja suhde maantieteelliseen alueeseen.

Itämerensuomalaisella kielialueella on useita esimerkkejä diffuusiosta ja kielialueen leviämisestä varsinkin pohjoiseen, mutta myös itään ja suomen savolaismurteiden osalta luoteeseen. Harvaan asutuilla alueilla migraatio on vaikuttanut paikalliseen väestöön ja heidän kieleensä. 1900-luvun alun maksimilevikki kattaa useita yksittäisiä esimerkkejä myöhäisestä, itämerensuomalaisen kielialueen sisäisestä integraatiosta ja läheisten kielimuotojen kontakteista. Niitä on ollut sekä Suomessa, Karjalassa että Virossa (Grünthal 2020: 19–23).

Todennäköisesti näin on ollut kaikkina aikoina. Tämän artikkelin päätulema on, että itämerensuomeen on jäänyt kieliopillisia jälkiä vanhemmasta, samoin suomalais-ugrilaisesta kielimuodosta, joka on pääosin assimiloitunut itämerensuomen puhuma-alueen laajetessa. Olen tarkastellut lähemmin kolmea piirrettä: (i) viron itä- ja koillismurteiden *-je*-päätteistä illatiivia, (ii) viron itämurteen (Kodaveren) menneen ajan kieltoverbiä sekä (iii) inkeröisen Hevaan murteen monikon ensimmäisen persoonan päätettä *-man*. Kaikkia voidaan pitää varhaisen metallikauden aikaisina jäänteinä kaakosta luoteeseen tapahtuvasta länsiuralilaisen kielimuodon levittäytymisestä. Ne ovat dokumentoitujen itämerensuomalaisten kielten kannalta satunnaisia piirteitä, joilla on hyvin suppea tai korkeintaan hajanainen levikki. Tällaiset piirteet eivät leviä jättämättä jälkiä suurimpaan osaan kielialuetta. Tunte mattomasta x-kielestä ei nähdäkseni ole kysymys, vaan yksinkertaisesti kronologisesti varhaisemmasta kielimuodosta ja eri kerrostumaan kuuluvista piirteistä. Itämerensuomella on ollut muita leviämiskeskuksia, jotka liittyvät eri kielten myöhempään kehitykseen. Varhaiset alueelliset, Peipsin itäpuolelta Inkerinmaalle ja järvi-Suomeen ulottuvat piirteet ovat osa yhtä, esihistoriallista leviämisvaihetta.

Lähteet

- Aikio, A. 2012a = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte: An essay on Saami ethno-linguistic prehistory. In: R. Grünthal & P. Kallio (eds.), *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*: 63–117. Helsinki: Finno-Ugrian Society.
- ÈK = Èrzjan' kel'. *Morfemika, valon' teevema dy morfologija*. Redkollegijas': D. V. Cygankin (otv. red.) & al. Saransk: Krasnyj Oktjabr' 2000.
- Grünthal, R. 1997. *Livvistä liiviin: itämerensuomalaiset etnonymit*. Helsinki: Suomalais-Ugri-lainen Seura.
- Grünthal, R. 2020. The spread and contacts of medieval Finnic in the north-eastern Baltic Sea Area: implications for the rate of language change. *Journal of Historical Sociolinguistics* 6(2) (<https://doi.org/10.1515/jhsl-2019-0029>).
- Grünthal, R., Heyd, V., Holopainen, S., Janhunen, J., Khanina, O., Miestamo, M., Nichols, J., Saarikivi, J. & Sinnemäki, K. 2021. Drastic demographic events triggered the Uralic spread. *Diachronica* 38.
- Hakulinen, A., Vilkkuna, M., Korhonen, R., Koivisto, V., Heinonen, T. R. & Alho, I. 2004. *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Honti, L. 1997. Die Negation im Uralischen I–III. *Linguistica Uralica* 33: 81–96, 161–76, 241–52.
- Häkkinen, J. 2009. Kanta-uralin ajoitus ja paikannus: perustelut puntarissa. *Suomalais-Ugri-laisen Seuran Aikakauskirja* 92: 9–56.
- Häkkinen, J. 2014: Kielet Suomessa kautta aikain (http://www.elisanet.fi/alkupera/Kielet_Suomessa_kautta_aikain.pdf). Luettu 20.10.2021.
- Itkonen, E. 1955. Onko itämerensuomessa jälkiä duaalista. *Virittäjä* 59: 161–175.
- Itkonen, E. 1961. *Suomalais-ugri-laisen kielen- ja historian tutkimuksen alalta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen, T. 1965. *Proto-Finnic final consonants* 1. Helsinki: Suomalais-Ugri-lainen Seura.

- Kallio, P. 2006. Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. *Virittäjä* 110: 2–25.
- Kettunen, L. 1938. *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Koivulehto, J. 1997. Were the Baltic Finns "clubmen"? On the etymology of some ancient ethnonyms. In R. L. Pitkänen & K. Mallat (eds.), *You name it: Perspectives on onomastic research*: 151–169. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korhonen, M. 1973. Zur Geschichte des negativen Präteritums und Perfekts im Ostseefinnischen und Lappischen. In *Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Erkki Itkonen sexagenarii die XXVI mensis aprilis anno MCMLXXIII*. Erkki Itkonen 60 v: 174–195. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Korhonen, M. 1981. *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laanest, A. 1982. *Einführung in die ostseefinnischen Sprachen*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Lang, V. 2015. Formation of Proto-Finnic – an archaeological scenario from the Bronze Age / Early Iron Age. In H. Mantila, K. Leinonen, S. Bruni, S. Palviainen & J. Sivonen (eds.), *Congressus Duodecimus Internationalis Fenno-Ugristarum* (CIFU XII): 63–84. University of Oulu.
- Lang, V. 2018. *Läänemeresoome tulemised*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lang, V. 2020. *Homo Fennicus: Itämerensuomalaisten etnohistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lavento, M. 2001. *Textile ceramics in Finland and the Karelian isthmus*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 109.
- Lavento, M. 2019. Early Metal Age bronze axes in Finland: an overview. *Transactions of the institute for the history of material culture* 20: 35–52. St. Petersburg: Institut istorii material'noj kul'tury RAN.
- Lavento, M. & Patrushev, V. 2015. Appearance and chronology of textile ceramics in the Middle and Upper Volga region: Critical comparison of connectional 14C-, AMS- and typological chronologies. *Povolžskaja arxeologija* 2 (12): 175–188.
- Lehtinen, T. 2007. *Kielen vuosituhanet: Suomen kielen kehitys kantasuomesta varhaisuuteen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LL = Pertti Virtaranta 1967. *Läbisukukielten lukemisto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lyytikäinen, E., Rekunen, J. & Yli-Paavola, J. 2013. *Suomen murrekirja*. Helsinki: Gaudeamus.
- Metslang, H., Pajusalu, K. & Viitso, T.-R. 2015. Negation in Livonian. In M. Miestamo, A. Tamm and B. Wagner Nagy (eds.) 2015. *Negation in Uralic*. 433–456. Amsterdam: John Benjamins.
- Pajusalu, K., Hennoste, T., Päll, P. & Viikberg, J. 2009 [2002]. Tiit Hennoste (toim.) *Eesti murded ja kohanimed*. 2., täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Parpola, A. 2012. Formation of the Indo-European and Uralic (Finno-Ugric) language families in the light of archaeology: Revised and integrated 'total' correlations. In R. Grünthal & P. Kallio (eds.), *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*: 119–184. Helsinki: Finno-Ugric Society.
- Piha, M. 2018. Combining Proto-Scandinavian loanword strata in South Saami with the Early Iron Age archaeological material of Jämtland and Dalarna, Sweden. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 64: 118–233.
- Piha, M. & Häkkinen, J. 2020. Kantasaamesta eteläkantasaameen. Lainatodisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä. *Sananjalka* 62: 102–124.
- Rahkonen, P. 2011. Finno-Ugric hydronyms of the River Volkhov and Luga catchment areas. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 93: 205–266.
- Rahkonen, P. 2021. Suomeen suuntautuneiden nimistövirtausten monimuotoisuus. *Muinaistutkija* 1/2021: 12–36.
- Saarikivi, J. 2004. Über das saamische Substratnamengut in Nordrussland und Finnland. *Finnisch-ugrische Forschungen* 58: 187–214.
- Sammallahti, P. 1998. *The Saami Languages. An Introduction*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Univere, A. 1996. *Idamurde tekstid*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- Viikberg, J. 2020. *Eesti murrete grammatika*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.